

Л. Д. Федорова (Київ)

З історії створення Музею Києва (1837—1936)

У дні святкування 1500-річчя Києва, 26 травня 1982 р., відбулося відкриття експозиції Музею історії міста, організованого за рішенням уряду України в 1978 р. Нині в його колекції налічується понад 150 тис. справ, музей перетворився у великий заклад культури, що об'єднує більш як десяток пам'яток історії і культури міста.

Довгою і драматичною була історія створення музею. До його організації, розробки програми і формування колекцій причетно багато видатних діячів науки й культури України.

Першим музеєм історії Києва можна назвати Музей старовини при Київському університеті св. Володимира, що був відкритий у 1837 р. за ініціативою Тимчасового комітету з дослідження старожитностей у Києві. Першим завідуючим музеєм став у 1836—1838 рр. К. А. Лохвицький, який ще при відкритті університету подарував йому археологічні матеріали своїх розкопок Десятинної та Ірининської церков, а також Золотих воріт¹.

Це перше громадське сховище колекцій з історії міста, призначене для наукових цілей, не переросло в загальнодоступний музей. У 80-ті роки XIX ст. представники прогресивної інтелігенції Києва поставили перед міськими властями питання про створення такого музею.

Київське товариство старовини і мистецтв, Товариство заохочення мистецтв, Історичне товариство Нестора-літописця, відомі діячі науки і культури, меценати внесли свій вклад в організацію Київського художньо-промислового і наукового музею імені Государя імператора Миколи Олександровича. Він розпочав свою роботу в 1899 р., але не став муніципальним, як це планувалося.

У 1912 р. при музеї організується відділ «Старий Київ» і одноименна комісія, головою якої спочатку був В. Ю. Данилевич, а з грудня 1913 р. — В. С. Іконников, віце-головою — В. І. Щербина. У складі комісії працювали, зокрема, М. Ф. Біляшівський, Л. П. Добровольський, І. М. Каманін, В. С. Кульженко, І. А. Лінниченко, В. М. Перетц, М. І. Петров, М. І. Терещенко, В. В. Хвойка, Д. М. Щербаківський, І. М. Дьяков². Комісія підготувала й видала програму відділу, готувала «Известия», присвячені історії Києва; завдяки подарункам, пожертвуванням окремих осіб і субсидіям з міської казни утворилися значні колекції, представлені в експозиції музею³. Однак ця робота була припинена у зв'язку з початком світової війни.

У перші роки радянської влади знову порушується питання про організацію музею міста. Ініціаторами виступили академіки ВУАН О. П. Новицький — голова Всеукраїнського археологічного комітету і М. С. Грушевський — голова Історичної секції ВУАН.

На засіданні комісії політосвіти секції народосвіти Київської міськ-ради 27 жовтня 1927 р. О. П. Новицький наголосив на «необхідності створення у Києві муніципального комунального музею у зв'язку з результатами розкопок для виявлення життя Києва з історичних ча-

¹ Держ. арх. міста Києва, ф. 299, оп. 1, спр. 3, арк. 6, 16, 28; спр. 6, арк. 23—25 (далі — ДАК).

² ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 27, арк. 16, 20.

³ Щероцький К. В. Київ: Путеводитель. — К., 1917. — С. 237—238.

сів»⁴. Основну роботу по організації цього наукового закладу взяла на себе Комісія старого Києва. Про це свідчать численні документи, що зберігаються у відділі рукописів ЦНБ АН УРСР. Головою цієї комісії, що працювала з 1924 р., був М. С. Грушевський. В ній працювали також видатні дослідники Києва: чл.-кор. ВУАН В. І. Щербина, академік ВУАН О. П. Новицький — голова Всеукраїнського археологічного комітету; професор В. Г. Лякоронський — історик і археолог; В. Г. Кричевський — викладач Київського художнього інституту; О. М. Андріяшев — історик і архівіст; професор М. О. Макаренко — археолог і мистецтвознавець; професор І. В. Моргилевський — історик архітектури; Ф. Л. Ернст, історик мистецтва, й В. М. Базилевич, історик і літературознавець, — інспектор і секретар Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури, наукові співробітники Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка; Р. Р. Заклинський — директор Всеукраїнського історичного музею; П. П. Курінний — директор Лаврського музейного містечка; О. М. Сімзен-Сичевський — історик та юрист; С. В. Рклицький — бібліотекар-фахівець Всенародної бібліотеки України та інші. У тісному контакті з комісією працювали близько 50 відомих вчених.

Щорічно комісія проводила 8—10 прилюдних засідань, на яких її члени виступали з доповідями з досліджуваної тематики. Ними було видано ряд наукових збірників, наприклад: «Київ та його околиця в історії і пам'ятках», «Нові студії з історії Києва» (у зв'язку з 50-річчям наукової діяльності В. І. Щербини), «Київський збірник археології й історії, побуту й мистецтва». Відомий путівник по Києву під редакцією Ф. Ернста (1930 р.) також підготовлено за пропозицією комісії, яка у 1928 р. обрала підкомісію у складі М. С. Грушевського, М. П. Василенка, В. І. Щербини для вироблення його плану⁵. Планувалося також видавати доповнення до «Збірника матеріалів для історичної топографії Києва», який у 1872 р. опублікував В. Б. Антонович, літографований реєстр планів Києва XVII—XVIII ст.

У листопаді 1927 р. на засіданнях комісії обговорювалося питання про комплектування колекцій нового музею. Основою його фондів мали стати матеріали відділу «Старий Київ» Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка⁶.

Цікаво, що співробітники останнього позитивно поставилися до цього. На спеціальній нараді 8 лютого 1928 р. було обрано підкомісію на чолі з В. І. Щербиною для огляду збірок різних київських музеїв і добору експонатів⁷. У ній також активно працював директор історичного музею Р. Р. Заклинський.

Було вирішено сконцентрувати в музеї такі збірки київських пам'яток: Археологічного комітету; Межевого архіву (плани Києва); Сільськогосподарського музею (експонати комунального будівництва); Київського університету: археологічного музею й рукописного відділу; Арсеналу і Військового музею⁸. П. П. Курінний також пропонував новому музею деякі речі з Лаврського музею, директором якого він був⁹.

Особливий інтерес викликають два документи: «Характер експонатів музею» (розроблений О. П. Новицьким) і «У справі Музею міста Києва. Пояснююча записка» (автор — М. С. Грушевський)¹⁰. Фактично, це проект організації закладу, програма його діяльності й структура

⁴ ДАК, ф. Р—1, оп. 1, спр. 994, арк. 11.

⁵ Центр. наук. бібліотека АН УРСР, Відділ рукописів, X, 4234, 4256 (далі — ЦНБ АН УРСР, В. Р.).

⁶ ДАК, ф. Р—1, оп. 1, спр. 994, арк. 15.

⁷ ЦНБ УРСР, В. Р., X, 10089.

⁸ Там же, 10080, 10120, 1793, 10117.

⁹ Там же, 10083.

¹⁰ Там же, 10090, 10098.

збірок. Проект М. С. Грушевського було схвалено Укрнаукою, Наркомосвітою, Окрвиконкомом та міськрадою ¹¹.

Ці проекти становлять для нас цінність тому, що нині співробітники Музею історії Києва працюють над науковою концепцією нової експозиції. Стара будувалася за історико-хронологічним принципом і відповідала марксистсько-ленінській періодизації, що у ряді розділів призвело до переважання загального матеріалу над регіональним. При цьому губилися не лише характерні риси розвитку Києва, а й музейний предмет як основа експозиції, адже іноді експозиція спиралася не на фондове зібрання, а на підручник з історії.

У проекті М. С. Грушевського чітко виділені три розділи музею:

1. Геологічний і археологічний.
2. Історичний (з XI ст. до революції).
3. Сучасне муніципальне будівництво.

Виходячи з цього, базувалися й структура фондів, і план наукових досліджень.

Одним із найскладніших виявилось питання про приміщення для музею. Воно підшукувалося в історичній частині Києва, в будинках, які були пам'ятками історії.

Поки нарком освіти та Київський ОВК обговорювали питання про приміщення й виділення коштів на його утримання, Комісія старого Києва і Комісія для організації муніципального музею міста Києва вжили ряд практичних заходів до його створення. Так, у 1930 р. для цих цілей Комісія старого Києва і Правобережжя виділила 1000 крб. й розпочала комплектування фондів. Одне з приміщень, де протягом 1927—1934 років працювала комісія (дві кімнати по вул. Короленка, 35), було відведено під експонати музею. Там були зібрані колекція фотографій старого і сучасного Києва (до 400 одиниць), картини і зарисовки старого міста, вироби Межигірської фабрики, старовинні меблі, рукописи, рельєфна карта Києва часів Ярослава Мудрого ¹².

Та, на жаль, у той час музей міста так і не був створений. І причина цього полягала, мабуть, не в тому, що Наркомос, Укрнаука і Окрвиконком не могли домовитися про фінансування музею. І не в тому, що ОВК не розв'язав питання про виділення приміщення. Скоріш за все вона більш глибока. У той час в історичній науці починався новий етап, що характеризувався погромами на науковому, культурному та ідеологічному фронтах. Історики старої школи визнавалися провідниками буржуазної ідеології, а з «шкідливими» ідеями почалася боротьба. У звіті комісії за 1931 рік читаємо: «...Колектив комісії хоч почав... переозброюватися ще з осені 1930 року, але активніше приступив до цієї найважливішої в наших умовах, умовах розгорнутої боротьби на науковому фронті, з ворожими пролетаріату тенденціями в історичній науці — лише з весни 1931 р. після дискусії про соціологічні концепції в працях акад. М. С. Грушевського, коли вже цілий колектив остаточно усвідомив собі ту шкідливу роботу, що несвідомо провадив він і у своїй науковій роботі. Унаслідок цього всього частина робіт колективу, особливо та, матеріал до якої було зібрано ще в минулому році, а самі роботи закінчено на початок цього, були методично невитримані, навіть іноді виходили із засад буржуазної ідеології. Актуальність тем з погляду розгорнутого соцбудівництва країни так само була незадовільна. Комісія розпочала боротьбу проти буржуазних дослідників Києва та Правобережжя (Андріяшев, Грушевський, Клепацький, Щербина та інші). Ця боротьба провадилася як у формі виступів під час дискусії, так і в формі наукових статей, що їх співробітники комісії розпочали опрацьовувати в останньому кварталі р. 1931» ¹³.

¹¹ Там же, 4258, 4234, 10103.

¹² Там же, 4418, 4235, 4344.

¹³ Там же, 4193.

Різно змінюються напрями наукових досліджень. У 1931 р. В. І. Щербину в комісії заступив С. В. Шамрай, який взяв для розробки тему: «Буржуазні концепції в розробці історії Київщини за часів феодалізму (праці акад. М. Грушевського, П. Клепацького, О. Андріяшева та інших)». Весь колектив комісії було прикріплено до КРЕЗу («Транс-сигнал») для розробки історії заводу.

Були визнані неактуальними теми, які розроблялися членами комісії: Відродження Київського осередку в XVII—XVIII ст. (М. С. Грушевський); Вивчення топографії старого Києва (XVIII—XIX ст.) і культурне життя Києва в XVII—XIX ст. (В. І. Щербина); Торговельно-промислове життя Києва в кінці XVIII і у першій половині XIX ст. (І. І. Щетківський); Київський полк на Гетьманщині (XVII—XVIII ст.) і селянські рухи на Київщині в середині XIX ст. (М. П. Істомін); Топографія старого Києва (X—XVII ст.) (В. Г. Кричевський) та інші¹⁴.

Переозброєння відбувалося й шляхом фізичного знищення «провідників буржуазної ідеології». Поряд з чисткою в партії починається чистка і в наукових колах під гаслом боротьби проти класово ворожих концепцій та тенденцій. Вже в 1930 р. комісія по чистці апарату ВУАН звільнила з посад Г. С. Шамрай (сестру М. С. Грушевського), І. І. Щетківського, О. О. Грушевську (дружину М. С. Грушевського), О. М. Антонович (дружину В. Б. Антоновича); П. П. Курінного¹⁵.

Різкій критиці у пресі були піддані О. П. Новицький, П. П. Курінний, Ф. Л. Ернст, погляди яких було названо «теорією українського фашизму»¹⁶.

У 1931 р. заарештовано М. С. Грушевського, а після його смерті репресовано його родичів, яких він залучив до своєї роботи — брата Олександра, племінника С. Шамрая, дочку Катерину. У 30-ті роки така ж доля спіткала В. М. Базилевича, Ф. Л. Ернста, М. О. Макаренка, П. П. Кудрявцева; емігрували П. П. Курінний та В. Г. Кричевський.

Отже, було перервано кращі традиції вітчизняної історичної науки, киевознавства зокрема. Внаслідок реорганізації ВУАН 1934—1936 рр. Комісія старого Києва і Правобережжя, а з нею і Комісія по організації Музею міста Києва припинили своє існування.

Ліквідується і відділ «Старий Київ» Всеукраїнського історичного музею у зв'язку з початком реформування музейної справи під впливом вульгарно-соціологічної теорії, що з кінця 20-х р. утверджувалася в історичній науці. Зберігання пам'яток, ідеологічно пов'язаних з інтересами пануючих класів, вважалося необов'язковим і навіть шкідливим. Як визначалося у «Матеріалах та висновках бригади ЦК КП(б)У в справах обстеження наукової та експозиційної роботи київських музеїв», експозиція повинна висвітлювати основні закони розвитку суспільства, класову боротьбу і стан суспільних класів різних епох з точки зору інтересів робітничого класу і революційних завдань пролетаріату¹⁷.

Розробляючи наукову концепцію нової експозиції Музею історії Києва, творча група прийшла до висновку про необхідність введення до неї раніше не відображених тем: «Історія Музею міста Києва» і «Дослідники Києва», де обов'язково повинна бути представлена діяльність Комісії старого Києва і Правобережжя, історичної секції ВУАН, члени якої внесли величезний вклад у розвиток краєзнавства, розробку організаційних і наукових основ музею міста.

¹⁴ Там же, 4264.

¹⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 9, спр. 1459, арк. 5—24.

¹⁶ Пролетарская правда.— 1934.— 17 груд.

¹⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 10, спр. 1393, арк. 20—24.

УРСР

Народний Комісаріат Освіти
Харків, вул. Артема, 29

Зміст:

Про музей м. Києва

11 грудня 1928 р. № 54/й
До Історичної секції ВУАН
акад. М. С. Грушевському

Вельмишановний Михайло Сергійовичу!

За Вашою невтомною науковою ініціативою Історична секція УАН висунула проект організації у м. Києві муніципального «Музею м. Києва».

НКО звертається нині до Київського ОВК та Київської міськради з проханням розглянути цей проект історичної секції УАН та вирішити цю справу.

При тім визнаємо за потрібне Вас повідомити, що НКО вважає цю справу ділом в першу чергу й переважно Київського ОВК, Київської міськради та київських наукових та громадських закладів. Тому, не одмовляючися передбачити за своїм кошторисом у наступному році певну субсидію на організацію й утримання цього музею, НКО гадає, що треба, щоб насамперед місцеві київські органи визнали за потрібне організувати цей музей та забезпечити його відповідним приміщенням і асигнуваннями з місцевого бюджету.

Отже, гадаємо, що Ви не одмовитеся подати Вашу доповідь з проектом організації «Музею м. Києва» до Київського ОВК та Київської міськради.

Заст. наркому освіти Полоцький

Зав. Укрнаукою Коник

ЦНБ АН УРСР, В. Р., X, 10107.

УРСР

НКО

Українська Академія наук

Катедра історії українського народу
1929 р.

м. Київ

вулиця Короленка, 35

Музейна комісія при Комісії

Києва та Правобережжя

До уповноваженого Укрнауки
в Києві

У листопаді м-ці 1927-го року, коли на музейній нараді при уповноваженому Укрнауки в Києві виникло питання про утворення спеціального Київського муніципального музею, цю справу було передано для розроблення акад. М. С. Грушевському. За його провідом її розглядали в Комісії Києва та Правобережжя ВУАН, котра виділила спеціальну музейну нараду, що її на початку 1928-го року за пропозицією уповноваженого було перетворено в постійну комісію.

Ця комісія в швидкому часі виконала своє завдання: розробила докладний план організації муніципального музею, склала проект кошторису, намітила відповідні приміщення для музею. Але на цьому справа й стала; незважаючи на постанову Наркомосвіти про потребу такого музею й принципового погодження з цим і інших органів, переведено в життя організацію цього музею не було. Нарешті 11 січня цього року Канцелярія уповноваженого Головнауки відношенням за № 12 повідомила голову Музейної комісії акад. М. С. Грушевського, що ОВК і Міська рада визнали, що через запізнення з опрацюванням матеріалів організацію муніципального музею треба відкласти на по-

чаток наступного бюджетового року, за цей же час міськрада бере на себе обов'язок підготувати справу щодо приміщення для музею.

Тепер, зважаючи на те, що новий бюджетовий рік вже почався, Музейна комісія вважає за обов'язок нагадати Вам цю постанову міськради на випадок, що Ви захочете вжити заходів для її швидкої реалізації.

Голова Музейної комісії
при Комісії Києва та Правобережжя
Академік М. Грушевський

ЦНБ АН УРСР, В. Р., X, 10111.

До протоколу засідання 1-го Відділу ВУАН

17.III.30 р.

8 березня 1930 р.

Історична секція і Комісія старого Києва і Правобережжя ВУАН в особі свого голови акад. М. С. Грушевського вже з 1924 р. робили заходи щодо передачі ВУАН т. з. «Мазепино» корпусу старої Київської Академії з метою його кращої консервації в сучасному вигляді під охороною ВУАН до того часу, коли можна буде перевести капітальну реставрацію цієї коштовної пам'ятки архітектури першої половини XVIII ст. Через те Катедра історії українського народу, одержавши повідомлення про існуючий тепер план перебудови цього будинку і, зокрема т. зв. «Конгрегаційної» залі, і утворення в ній низки приміщень на 2 поверхи для лабораторії II Відділу ВУАН, звертає увагу, що переведення в життя цього проекту мусить згубно відбитися на будинкові, як архітектурної пам'ятки визначної культурно-історичної ваги, що становить собою один з небагатьох зразків цивільного будівництва першої половини XVIII ст, які дійшли до нашого часу, і через те dokonче потребує пильного збереження і надалі.

Академік М. С. Грушевський

ЦНБ АН УРСР, В. Р., X, 10116.

До Укрнауки

12.XIII.1930 р.

Копія: До Історичної секції ВУАН

Київська крайова інспектура охорони пам'яток культури одержала повідомлення про асигнування на «Стару Київську Академію» 1000 крб. У зв'язку з цим інспектура просить Вас дати вказівки — чи витратити ці гроші на утворення заповідника «Стара Київська Академія», що його проектує інспектура, на попередні заходи по організації «Музею міста Києва» в т. зв. мазепинському корпусі названої академії або на ремонт деяких пам'яток кол. академії, як наприклад сонячного годинника кінця XVIII ст. На думку інспектури, найдоцільніше використовувати названу суму по всіх трьох напрямках. У листі Укрнауки до ВУАН Укрнаукою запропоновано влаштувати до ювілею ВУАН виставку «Старого Києва» в названій корпусі. Уповноваженням Укрнауки т. Левитським було на цій підставі доручено директорові Всеукраїнського історичного музею т. Настевичу утворити відповідну комісію, але за відомостями інспектури ніяких кроків в напрямку до здійснення справи влаштування музею та виставки досі не зроблено. З названих причин інспектура просить Вас 1) запропонувати ВУАН з коштів

Ювілейної комісії провести ремонт будинку; 2) доручити уповноваженому Укрнауки в Києві призначити комісію у складі представників інспектури, історичного музею, ВУАН та Історичної секції ВУАН (з правом кооптації) для влаштування в названім будинкові Музею міста Києва; 3) дозволити витратити асигновані 1000 крб. на зазначену вище мету; 4) звернутись до ОВК й Міськради м. Києва, з проханням із свого боку підтримати організацію музею м. Києва, який значною мірою повинен стати Комунальним музеєм м. Києва і демонструвати не тільки минуле Києва, але і сучасний радянський Київ, комунальне господарство, населення, промисловість, транспорт тощо.

Київський крайовий інспектор охорони пам'яток культури
Ернст

Згідно: Секретар Базилевич

ЦНБ АН УРСР, Р. В. Р., X, 10114.

Шановні читачі!

Нагадуємо, що журнал розповсюджується за передплатою, яка приймається всіма агентствами «Союздрук» без обмежень. Індекс — 74499. Ціна на рік — 24 крб., на півріччя — 12 крб., на квартал — 6 крб.
